

LUND UNIVERSITY

Næsyom, hemmet på näset

Bebyggelse- och gravkontinuitet i en dansk periferi under sen vikingatid och tidig medeltid

Roslund, Mats

Published in:
Tidens landskap

2019

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Roslund, M. (2019). Næsyom, hemmet på näset: Bebyggelse- och gravkontinuitet i en dansk periferi under sen vikingatid och tidig medeltid. I *Tidens landskap: En vänbok till Anders Andrén* (s. 165-167). (Stockholm Studies in Archaeology; Vol. 77). Nordic Academic Press.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Nesyom – hemmet på näset

Bebyggelse- och gravkontinuitet i en dansk periferi under sen vikingatid och tidig medeltid

Mats Roslund

Kontinuiteten mellan hednisk och kristen rit har fått en omfattande uppmärksamhet. Inte minst har Anders diskuterat platsernas betydelse i den långa övergångsfasen (Andrén 2002, 2013). Allt fler studier visar att människor fortsatt nyttja bosättningar och gravplatser trots motsättningar i världsbilder. I denna text presenteras järnåldersgravfältet "Gudahagen" i Näsums socken i nordöstra Skåne som en plats med kontinuerlig gravläggning. Samtidigt omstrukturerades både gravområdet och bebyggelsen mellan vendetid och tidig medeltid. Under 1200-talet övergavs järnålderns bosättning och man etablerade den nya kyrkbyn. Det är först då man bryter rumsligt med det förflutna.

Ett dramatiskt landskap

På huvudgården Trolle-Ljungby skrevs den 1 juni år 1379 en överenskommelse om arv mellan riddaren Torbjörn Peterson och hans syster Kristina (*Diplomatarium Suecanum* 9968). I Näsums socken ärvde hon gårdar i Hagstad, Västana, Gonarp och Näs. I diplomaten omnämns socknen som "Næsyom", "Hemmet på näset", vilket är förvånande med tanke på byns läge idag, indragen 1,5 kilometer från Ivösjöns kustlinje.

Ett kontrastrikt landskap med sjön, de lövskogstäckta bergen och den bördiga ådalen har gett bönderna en varierad ekonomi. I diplomaten nämns avkastning i form av tunnor smör, penningar och från en kvarn i Västana. Landgälden antyder att boskapsskötsel och sädesodling var två av benen för ekonomin. Lövskogen gav dessutom möjlighet till kolning och hållandet av ollonsvin. Socken hade 13 byar, varav fem med äldre namnskick och åtta byar som var senare etablerade torp i skogslandskapet.

Framkomligheten i detta bergiga landskap var begränsad. I en beskrivning från 1746 anges att sträckan mellan Axeltorp, Näs och Östad inom socknen var "Så beswärlig wäg öfwer Berg och stenskärf, kärr och fiddar, at man på många ställen intet kan rida, utan nappast der framgå". Kontakterna upprätthölls alltså till fots, med klövjad häst eller med viss svårighet på hästrygg. Sannolikt var trakten inte lättare att nå under järnålder och medeltid. Enklare gick det vattenvägen.

Gravfältet som blev kyrkogård

Central placerad på området Vången, en kilometer från dagens by, reser sig en höjd med en kvadratisk krets höga stenar som markerar ett gravfält. På enskifteskartan 1812 kallas den "Gamle kyrkogård med backar" (Fig. 1). Prästrelationerna av 1624 och 1692 pekar ut den som läget för Sankta Mariae kyrka. Sedan 1930-talet kallas platsen i folkmun för "Gudahagen". Vid undersökningar 1967, 1968 och 1972 sökte man dateringsunderlag för gravläggningarna, samt relationen mellan gravarna och de resta stenarna. Merparten var enkla brandgravar med få gravgåvor, men man tillvaratog även spik från kistgravar. Bristen på ¹⁴C-prover gör det svårt att avgöra när höjden började användas som gravplats. Troligen har det skett redan under förromersk järnålder (Arte et al. 1973, 113). Det förkristna gravfältet bör ha sträckt sig långt söder om de resta stenarna. Ett runt spänne i jellingstil, som hittades vid metalldetekteringen 2014 femtio meter söder om de resta stenarna, antyder detta. Fyndet förstärker observationerna gjorda under 1960- och 70-talen som visar att stenkvadragen är sekundär i förhållande till brandgravarna.

Fem skelettgravar avviker från brandgravskicket, samtliga hittade innanför ramen av resta stenar. En kvinna liksom två oidentifierade personer låg i enkla öst-västliga nedgrävningar utan gravgåvor. Spikrester antydde att man haft kistor till dessa tre. En stenkista med en man hittades 1967. Efter en kalibrering av ¹⁴C-proverna kan kvinnan dateras med ett sigma till 1040–1165 och med två sigma till 1030–1210. Mannen hamnar med ett sigma mellan 990 och 1030, och med två sigma mellan 900 och 1150. Kalibreringen ger en datering till sen vikingatid och tidig medeltid, placerad i intervallet 990 till 1210. Stenkistan kan dateras snävare. I Lund förekom enstaka exemplar under sent 1000-tal, men ökade under 1100-talet (Cinthio 2002, 161). Gravkonstruktionerna var för välbeställda, eftersom de grävts ner nära och inuti kyrkobyggnaden. Däremot var de inte unika. Vid kyrkorna Sankt Trinitatis och Sankt Stefan har över 150 stenkistor undersökts (Cinthio 2002, 160). Fler bör ha existerat eftersom ombyggnader av kyrkorna förstört många gravar.

Vem var då mannen i stenkistan? De vanligaste aktörerna vid kyrkobyggnade i det danska riket var frälset. Särskilt viktigt var det att etablera en kyrka vid huvud-

Fig. 1. Översikten visar orten Näs i Skåne. Enskifteskartan visar Näsums läge idag med kyrka och "toften" (äldsta byläget). Utbrutet ur enskifteskartan ses läget för den vendeltida till tidigmedeltida bosättningen inom röd markering. Vid "Floängarna" har den troliga landningsplatsen legat. "Kyrkotofte" och "Gamle kyrkogård med backar" utgör platsen för gravfältet, sedan 1930-talet kallat Gudahagen. Bild: författaren efter enskifteskarta Lantmäteriet, Historiska kartor.

gården där släkten vistades. Vi kan räkna med att så var fallet även vid "hemmet på näset". Stenkistan kan vara viloplatsen för *patronus*, kyrkan Sankta Marias beskyddare.

Den avlånga höjden har alltså använts som gravplats från förromersk järnålder till 1200-talets början. Brandgravar har ersatts med kistbegravningar. Skiftet från hednisk till kristen världsbild tvingade inte människor bort från platsen. Istället markerade man höjdens dignitet genom att omge den med resta stenar, troligen omflyttade från det äldre brandgravfältet. Folk i bygden lät jordfästa sig enligt den nya seden. Frågan är var de bodde.

Bebyggelsen – från plats till landskap

Undersökningarna i Näs har hittills varit koncentrerade till gravplatsen medan ett landskapsperspektiv varit frånvarande. Vid Fäbrobäcken i byns östra del har dock en större boplats från förromersk järnålder och folkvandringstid undersökts (Höst 2006; Björk 2010). Före undersökningen 2004 hade ingen bebyggelse påträffats från senare delen av järnåldern, men ett tidigare fynd pekade på möjligheterna. En abbasidisk dirham från Bagdad

präglad 908/909, hittades före 1867 vid ett hemman i Näsums by (von Heijne 2004, 245, fynd 1.118, 2015, 103, fynd 204). Myntet har ett upphängningshål och bör ha cirkulerat som smycke en tid innan det hamnade i jorden.

Ådalen var alltså tagen i anspråk före yngre järnåldern. Frågan är var övrig bebyggelse fanns. Kontrasten mellan namnet "hemmet på näset" och läget för dagens by långt från sjön antyder en annan placering. För att fånga upp denna måste vi lämna fixeringen vid gravarna och studera landskapet.

Under tre korta fältveckor 2014, 2015 och 2017 avsöktes området vid "Gudahagen" och omkringliggande åkrar med metalldetektor och inventering. Resultaten är preliminära men antyder en tydlig och kontinuerlig bebyggelse invid ån väster om höjden med gravfältet från minst vendeltid till omkring 1100. De viktigaste daterande föremålen är ett likarmat spänne, ett genombrutet ovalspänne och två näbbfibulor från vendeltid; två treflikiga, ett hjaltformat och två likarmade spännen från vikingatid; ett duvformat spänne och ett urnesspänne från 1000- och tidigt 1100-tal (Fig. 2). Dessa kompletteras med en stor mängd slagg, troligen från tillverkning av blåsterugnsjärn.

Fig. 2. Några av föremålen funna på platsen för bosättningen från vendeltid till tidig medeltid. Från vänster: a) Urnesspanne, sent 1000- till tidigt 1100-tal, b) duvformat spänne, 1000-tal, c) del av försilvrat och förgylld treflikigt spänne, troligen 900-tal, samt d) hjaltformat spänne, 800-tal. Foto: Max Jahrehorn, Oxider AB.

Äldre lokalt svartgods och östersjökeramik ger en liknande tidsram som metallföremålen. Ett fragment av en vävtyngd visar att kvinnor också verkat där.

Bosättningen har legat vid den högsta angöringspunkten för mindre skepp. Före sjösänkningen år 1874 var vattenspegeln 1,7 meter högre än idag. Intill boplaten fanns då en "lagun" i den meandrande ån, lämplig för angöring. Marknamnet "Floängar" avslöjar att det tidvis stått mycket vatten där. Ytterligare marknamn stärker tolkningen att här legat en by eller gårdar. Mellan platsen för fynden och gravfältet ligger åkrar med namnen "Kyrkotofternes västra ända", "Kyrkotofternas östra ända", "Renar vid Kyrkotofterne", "Floäng vid Kyrkotofterne" och "Kyrkotofter". Suffixet -toft anger plats för bybebyggelse, möjligen antydd i de smala tegar som på skifteskartan sträcker sig söderut från angöringsplatsen. Människor som rört sig i landskapet respekterade bebyggelsen långt efter att den övergetts. Den gamla vägsträckningen från nuvarande byläge ner till Ivösjön passerade fortfarande i början av 1800-talet mellan våtmarken "Kyrkekorran" och gravfältet, i sydkanten på "Kyrkotofter", längs med kanten på "Floängarne" och vek därefter söderut. Det är här vi kan anta att *Naesyom* före Näsums låg.

Naesyom återuppståndet

Namnet "Hemmet på näset" blir begripligt efter de senaste fältarbetena, som avslöjat en bosättningskontinuitet från åtminstone vendeltid till 1100-tal väster om "Gamle kyrkogård med backar". Valet av plats kan ha avgjorts av den mångfasetterade ekonomi bygden erbjöd. Odling i direkt anslutning till gårdarna och boskapsskötsel, där bete fanns på översilningsängar och i skogen, kan ha varit utslagsgivande. Man bodde vid angöringsplatsen för mindre båtar där Holjeån flöt lugnare och större skepp kunde lägga till vid en skyddad vik med färskvattenkälla nere vid sjön.

Landskapet norr om Ivösjön var ett resursområde för virke och ved, järn, träkol och andra produkter som skogen gav. Bosättningen vid Holjeån var också ansluten till slättbygdsekonomin söder om Ivösjön. Det bör ha varit därifrån kristnandet initierades i slutet av vikingatiden. Vi kan följa förändringen i gravrit också i Fjälkinge där en gravplats från c. år 900 med kontinuitet in i 1000-talet hyste både hedniska och kristna gravar (Helgesson 1997, 122). Övergången till den nya tron bör ha infallit under 1000-talet. Traditionen att fortsätta begrava de sina med

den hedniska släkten förekom alltså både på slätten i Fjälkinge och i *Naesyom* norr om Ivösjön.

Den preliminära tolkning som nu träder fram kan uttryckas i flera steg, baserade på relationen mellan gravfältet och bebyggelsen. Gården nere vid Fäbrobäcken i byns östkant från förromersk järnålder till folkvandringstid kan vara en av flera, utspridda i dalen fram till c. 550 e.Kr. De tidigaste föremålen i bebyggelsen intill gravfältet dyker upp därefter. Kan en omstrukturering av landskapet ha skett med koncentrerat till Vången? Kontinuiteten från vendeltid till tidigt 1200-tal kan vi följa bland artefakterna, samt genom dateringarna av mannen och kvinnan som begravts enligt kristen sed. De gårdsnära jordarna antyds i toftnamnen. Under 1000-talet skedde troligen en kraftig förändring med flytt av de resta stenarna på gravfältet så att de bildade en kvadrat runt de kristna döda. Över 600 års kontinuitet bröts slutligen med flytten till dagens läge för Näsums kyrkby under 1200-talet. De hedniskt troende och kristna som lagts tillsammans övergavs för en ny viloplats vid en stenkyrka. Tegar plöjdes över gammal bymark, med gårdslägena antydda i några smala och mindre parceller vid "Floängarne".

Bebyggelseflytten i början av medeltiden orsakades inte av övergången till kristendomen. Skiftet sammanföll istället med en ny fas i bybildningsprocessen. Till skillnad från byarna på slätten, som fick stabilare placering från sen järnålder, visar byn *Naesyom* en senare topografisk fixering. Det är idag inte möjligt att tidsfästa skeendet, men med bakgrund i andra agrara miljöer i skogsområdena i nordvästra Skåne, södra Halland och sydvästra Småland kan det ha skett under 1200-talet (Håkansson 2017, 160–161). Bland föremålen och keramiken som hittills hittats invid gravplatsen finns inga fynd från efter år 1200.

Med korta insatser under tre säsonger har nya möjligheter uppstått att förstå landskapet vid Holjeåns utlopp. Fokus skiftar från plats till landskap, så att denna danska periferi kan ingå i diskussionen om möjlig kontinuitet i bebyggelse, gravplats och rituella handlingar från hednisk till kristen tid vid "Hemmet på näset".

Tack

Varmt tack till Berit Wallenbergs Stiftelse, Ebbe Kocks Stiftelse samt Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen för ekonomiskt stöd. Tack till Ingrid Gustin för förbättringar av innehåll och språk.